

Марта ЖУК

СПЕЦИФІКА УКРАЇНОМОВНИХ ГРАМОТ КНЯЗЯ ВОЛОДИСЛАВА ОПОЛЬСЬКОГО У СВІТЛІ ЛАТИНСЬКИХ ДОКУМЕНТІВ ЙОГО КАНЦЕЛЯРІЇ

Проаналізовано українськомовні грамоти князя Володислава Опольського для Галичини. Показано особливості даного виду документів, охарактеризовано їх джерелознавчу вартість і визначено місце серед грамот, які видавала канцелярія цього правителя.

Ключові слова: *Князь Володислав Опольський, грамоти, канцелярія.*

Про маловідомого в Україні суверенного князя Галичини Володислава Опольського дотепер тривають дискусії щодо його юридичного статусу на цій території: управитель, намісник чи самостійний володар. Ще не так давно в польській історичній традиції Володислава однозначно розглядали як негативну постать через його причетність до плану розподілу польської держави, війну з королем Володиславом Ягайлом, дружні відносини з Люксембургами і Німецьким орденем. Сучасні польські історики до певної міри реабілітували князя, відійшовши від усталених поглядів і відзначивши, що освіченість, дипломатичний хист і амбітність допомогли цьому представникові династії П'ястів швидко піднятися на вершину політичного олімпу: палатин Угорського королівства, правитель Галичини, намісник Польщі¹.

Проблеми правління Володислава Опольського в Галичині упродовж 1372–1378, 1385–1387 рр. торкнувся й Михайло Грушевський. Попри те, що дослідник залишався під впливом давньої традиції про втрату основних ознак державності

¹ *Sroka S.* Itinerarium księcia Władysława Opolczyka z lat 1372–1378 // *Rocznik Przemyski*. – Przemysł 1992. – Т. 28. – С. 148–154; *Swieżawski A.* Otoczenie Władysława Opolskiego // *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie. Zeszyty Historyczne*. – Częstochowa, 1996. – Nr 3. – С. 67–82, 81–91; *Sękowski R.* Udział rycerstwa śląskiego w rządach i kolonizacji Rusi Czerwonej przez Władysława Opolczyka – problemy genealogiczne i rozeznanie wstępne // *Władysław Opolczyk jakiego nie znamy. Próba oceny w sześćsetlecie śmierci* / Pod red. A. Pobog-Lenartowicz. – Opole, 2001. – С. 115–137; *Winiarska-Warzecha M.* Polityka kościelna Władysława Opolczyka na Rusi // *Ibid.* – С. 85–91; *Sperka J.* Otoczenie Władysława Opolczyka w Latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą. – Katowice, 2006; *Książę Władysław Opolczyk fundator klasztoru Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie* / Pod red. M. Antoniewicza, J. Zbudniewieka. – Warszawa, 2007.

Галичиною і Волиню вже у 1340 р.², він вважав Володислава самостійним правителем Галицького князівства, хоча й васалом Угорської Корони. Нові штрихи до історичного портрета Володислава Опольського додали й сучасні українські історики. Передусім львівський дослідник Леонтій Войтович, який зазначив, що бабусею Володислава Опольського була Гремислава Всеволодівна, донька белзького князя Всеволода Мстиславича, племінниця першого галицько-волинського князя Романа Мстиславича³. Інші українські історики, а саме Микола Котляр, Андрій Крижанівський та Ю. Кузьма також розширили джерельну базу проблеми, дослідивши руські грошики Володислава. М. Котляру було відомо близько 20 екземплярів монет князя, тоді як руських грошиків Володислава Ягайла – понад 400⁴. А. Крижанівський аналізує 129 срібних грошиків і 66 мідних руських динаріїв Володислава Опольського та близько 800 монет Володислава Ягайла⁵.

Потенціал Володислава розкрився під час правління в Галицькій землі 1372–1378 і 1385–1387 рр. За цей короткий період він зумів себе проявити, займаючись адміністративними, економічними і релігійними проблемами краю. І хоча збереглося достатньо джерельних матеріалів про нього, аналіз україномовних грамот Володислава сприятиме кращому розумінню тогочасного становища опольського князя в регіоні, особливостей його урядової, земельної політики та відносин з місцевою знаттю.

Відомі чотири грамоти Володислава Опольського, написані староукраїнською мовою. З них одна не опублікована⁶, а інша дуже знищена, тому важко піддається відчитанню⁷. Україномовні грамоти доводять, що при дворі Володислава Опольського функціонувала відповідна канцелярія, в якій працювало щонайменше двоє писарів. Звідси можна зробити висновок, що з княжої канцелярії виходила документація не лише латинською, а й староукраїнською мовою. Загалом з другої половини XIV – першої половини XV ст. збереглося дев'ять

² Грушевський М. Історія України-Руси. – Київ, 1992. – Т. 4. – С. 104–111, 117–120, 462; Т. 5. – С. 77–79; Його ж. Ілюстрована історія України. – Київ; Львів 1990. – С. 144–146.

³ Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. – Львів, 2000. – С. 40, 93, 311, 346, 436, 446–447, 455, 469, 487–488; Його ж. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 39, 103, 511, 642, 669.

⁴ Котляр М. Галицька Русь в другій половині XIV – першій чверті XV ст. – Київ, 1968. – С. 59.

⁵ Крижанівський А. Львівський монетний двір у період угорського підпорядкування Галичини (1370–1386 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). – Київ, 2002. – Вип. 2. – С. 105; Кузьма Ю. Галицькі монети 1350–1408 років – свідки української історії // Альманах УНСоюзу. – Джерсі Сіті; Нью Йорк, 1978. – Вип. 68. – С. 102–118.

⁶ Archiwum Państwowe w Krakowie. – Dok. nr 861.

⁷ Lustracja z 1469 r. Bona regalia onerata in terris Russiae. Lustratio z 1469 r. // Źródła dziejowe. – Warszawa, 1902. – Т. 18, cz. 1. – S. 56

донативних привілеїв, написаних староукраїнською, два з яких належать королю Казимирові III⁸, чотири – князю Володиславові Опольському⁹, п'ять – королю Владиславу II Ягайлові¹⁰. Українські грамоти княжої канцелярії складені за подібним до латиномовних привілеїв формуляром, у якому розрізняють інвокацію, інтитуляцію, інскрипцію, власне преамбулу, нотифікацію, диспозицію і заключну частину.

Вступна частина латиномовних документів Володислава Опольського зазвичай починалася зі слів “во імя Господа. Амін”. Інвокація україномовних привілеїв дещо відрізнялася від сталого латиномовного кліше й ближча до української традиції. Вона звучала так: “...во ім'я отця і сина і святого духа амін”. Інвокація окремих україномовних грамот Владислава Ягайла та Казимира III символічно позначена хрестом. Для галицьких привілеїв Володислава Опольського прикметною є інтитуляція, якій властива певна різноманітність і незграбний порядок слів у реченні. Так, в одній із грамот Володислав титулує себе так: “...ми, князь Володислав Опольський землі і Велюньської, і Руської землі господар і дідич, вічний землям тим самодержець князь¹¹” (1378); в інших двох у титулі випущено останній зворот: “...божою милістю ми, князь Володислав Опольський землі і Велюньської, і Руської господар і дідич¹²” (1378, 1375). Подібні так звані “ламані” титули вживалися у грамотах його попередника Казимира III: “...божою милістю ми, король Казимир, Краківської, Сандомирської землі і Сірадської землі, Польської землі, руської землі господар і дідич, вічний тим землям самодержець¹³” (1361). Використовувалися вони також у документах канцелярії короля Владислава Ягайла: “ми, великий король Владислав, божою милістю Польський, Литовський і Руський, інших земель господар¹⁴”.

Це дещо “неоковиристе” титулування у староукраїнських грамотах, спричинене взаємопроникненням і накладанням давньоруського та латинського зразків інтитуляції. Так, сучасний російський дослідник Сергій Пашин зауважив, що новгородським грамотам, а саме роздавничим і договірним, датованим XII – початком XIII ст., а також волинським актам властиве вживання імені перед титулом.

⁸ Грамоти XIV ст. / Упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пешак. – Київ, 1974. – № 12, 17.

⁹ Там само. – № 28, 29; Archiwum Państwowe w Krakowie dok. nr 861; Lustracja... – S. 56; Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (далі – AGZ) / Wyd. O. Pietruski, X. Liske, A. Prochaska. – Lwów, 1878. – Т. 7. – Nr 13; Ibid. – Lwów, 1884. – Т. 10. – Nr 12; Zbiór dokumentów małopolskich / Wyd. S. Kuraś i I. Sułkowska-Kurasiowa. – Wrocław, 1969. – Cz. 4. – Nr 1046.

¹⁰ Грамоти... – № 64, 70, 79.

¹¹ AGZ. – Т. 7. – Nr 13.

¹² Грушевський М. Кілька грамот князя Володислава Опольського // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1903. – Т. 51, кн. 1. – № 2 (передрук: *Його ж.* Твори у 50 томах. – Львів, 2005. – Т. 7. – № 2); Zbiór dokumentów... – Nr 1046.

¹³ Грамоти... – № 12.

¹⁴ Там само. – № 70.

Наприкінці ж XIII ст. першість титулу перед іменем в актах стає загальноприйнятою нормою¹⁵.

Характерна ознака українмовних привілеїв Володислава Опольського – мало розроблена преамбула. Тут практично відсутня інформативна частина з розгорнутим повідомленням про мотиви видання привілею. Майже не згадано про можливість ознайомитися зі змістом наданої грамоти, лише лаконічно зазначено, що її видано “нашею доброю волею і нашим добрим умишленієм”¹⁶. На противагу Володиславовим, у грамотах Владислава Ягайла цей нотифікаційний елемент де-не-де є: “...знаємо чиним сим нашим листом, хто коли на нь възрить чи пак услышитъ”¹⁷.

Інскрипція роздавничих привілеїв Володислава подає не лише ім’я адресата, а й зазначення його зв’язку з господарем за допомогою словосполучення на зразок “служі нашому” або “слуга наш вірний”. Така ж інскрипція простежується в латиномовних привілеях канцелярії Володислава Опольського. Хоча визначення “слуга” нібито повинно вказувати на нешляхетне походження. Тому важко диференціювати суспільне становище кожного “вірного слуги”, однак серед адресатів княжих надань найчастіше були шляхтичі, рідше – напівшляхтичі, інколи – міщани.

Диспозитивна частина актів – найважливіша та водночас найбільша за обсягом – однаково репрезентована як у латиномовних, так і українмовних грамотах статтями-клязулами. Передусім, у надавчих привілеях вказуються села та їх належність до того чи того повіту. Коли ж йдеться про заснування, то майже завжди зазначено, на яких умовах воно повинно відбутися. Окрім того, клязула є також інформацією про межі конкретного земельного надання, необхідну для уникнення земельної тяганини за умов сусідства з іншими населеними пунктами.

По-друге, українмовні привілеї Володислава на рівні з латиномовними подають детальний перелік усіх доходів, орних земель, сінокосів, лісових та рибних угідь, якими має право розпоряджатися адресат у межах наданого земельного володіння. Ця клязула не закінчується звичним для латиномовних привілеїв Володислава висловом: “на тих правах як ми колись тримали й володіли”.

По-третє, в усіх грамотах сказано, що власник та його діти отримують нерухомість “на віки” з можливістю продати, віддати або замінити.

По-четверте, зазначаються обов’язки обдарованого щодо надавача та його спадкоємців. Зокрема, йдеться про виконання військової служби. Кількість лучників і копійників пропорційно залежала від величини отриманого надання. Додатково від кожного кметя вимагали сплатити чинш у розмірі двох широких грошей.

Прикінцевий абзац грамот – повідомлення про привішену печатку – засвідчує місце й дату виставлення документа, список свідків і формулу закінчення “у веки Амін”. Зазначимо, що ім’я писаря вказане лише на одній із чотирьох грамот¹⁸.

¹⁵ Пашин С. Червонорусские акты XIV–XV вв. и грамоты князя Льва Даниловича. – Тюмень, 1996. – С. 58.

¹⁶ AGZ. – Т. 7. – Nr 13.

¹⁷ Грамоти... – № 64.

¹⁸ AGZ. – Т. 7. – Nr 13.

Отже, аналізуючи україномовні грамоти князя Володислава Опольського і співставляючи їх із латиномовними, констатуємо, що, незважаючи на мову як свідчення продовження традиції давньоруської дипломатики, за своєю структурою і лексичною наповненістю вони наслідують канони латинської канцелярії, роль якої зросте, коли від початку XV ст. українська мова буде витіснена з привілеїв.

Відомо, що першим українським писарем (*notarius*) був Костянтин (Костко) Болестрашицький, син священника Василя, 1377 р. призначений підлеглим новоіменованого канцлера (*cancellarius curie*) Миколая, сина Тичка з Ополя. У винагороду за вірну службу 7 листопада 1378 р. він отримав дві церкви поблизу Перемишля, а також два лани в підміських Малковичах¹⁹. Польський дослідник Єжи Сперка припустив, що Костко став писарем від 1375 р., оскільки саме з того часу відомі грамоти Володислава Опольського, написані староукраїнською мовою²⁰. Заслуговує на увагу одна з чотирьох грамот (усі 1375–1376) з помилковим датуванням 29 листопада 1370 р., оригінал якої втрачено²¹. Очевидно, новіший копіїст допустився помилки, чим і пояснюється неправильно вказаний рік. Є. Сперка датує її 1375 р., виходячи з того, що функції генерального старости від 6 липня до 16 серпня того року виконував Мерборт Святополк гербу Ліс з Жирови з Дроньович²². У цій грамоті Володислав Опольський поновив права на успадкування батьківщини – сіл Замостя і Дунькович в Перемишльському повіті дідичам Клішаку Новинчикові та його братові Йозефу, Івану Божевичеві та Олешку Кудиричові з роду Дрогойовських “на віки вічні”. Писар цієї грамоти не відомий.

Ще однією датованою 1 листопада 1375 р. грамотою, витяг якої зберегла люстрація 1469 р., Володислав Опольський надав село Копильчани невідомому за вірну службу з умовою служити одним лучником²³.

Костко Болестрашицький фігурує в україномовній надавчій грамоті Володислава Опольського від 26–31 грудня 1377 р. або 1378 р. (оригінал не зберігся) слугі Ладомиру Волошину. Згідно з цим наданням адресат набував прав на пустище Годле поле у тогочасному Сяноцькому повіті з метою закладення там села на волоському праві²⁴. Серед дослідників немає одностайної думки про час появи цієї грамоти. Хоча в документі поставлено 1378 р., Францішек Пекосінський, Агатангел Кримський, Євгеній Карський, Володимир Розов схильні були датувати її 1377 р., аргументуючи тим, що, згідно з тодішнім церковним календарем, рік

¹⁹ AGZ. – Lwów, 1875. – Т. 5. – № 13.

* Висловлюю щиро подяку професорові Є. Сперці за допомогу у визначенні вірогідності джерел.

²⁰ *Sperka J.* Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą. – Katowice, 2006.

²¹ Zbiór dokumentów... – № 1046.

²² *Sperka J.* Otoczenie Władysława Opolczyka... – S. 290; *Tenże.* Urzędnicy Władysława Opolczyka na Rusi // *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej. Zbiór studiów.* – Warszawa, 2004. – Т. 10. – S. 85.

²³ Lustracja... – S. 56.

²⁴ AGZ. – Т. 7. – № 13; Грамоти... – № 28.

розпочинався з вересня і незрозуміло відколи прийнято відраховувати початок року з 1 січня. Крім того, вписаний свідком Сендзівой з Шубіна саме 1377 р. став краківським старостою, а з 22 грудня 1378 р. перебував у Кракові.

Казімеж Стадніцький в середині XIX ст. стверджував, що на перших порах оселі на волоському праві закладали лише волохи²⁵. Попри своє плебейське (здебільшого) походження, за обсягом привілеїв і повинностей вони наближалися до шляхтичів-нобілів або ненобілів, які отримували землю переважно *jure feodali*. Заснування сіл на німецькому чи волоському праві було вигідне передусім тим, що приносило прибутки від необжитих земель і давало змогу вирішити дуже актуальну для польських монархів проблему браку постійного війська. У цьому випадку Ладомир Волошин, окрім платні до королівської скарбниці (два гроші від кожного дворища) та особистої військової повинності, мав спорядити це й трьох стрільців²⁶. Отже, Володислав, як і Казимир III, був зацікавлений у колонізації галицьких теренів не лише через запровадження ленної системи, а й поширенням німецького чи волоського права задля надходження до скарбниці додаткових прибутків. По-друге, щедро обдаровуючи прибулу людність землями і привілеями (в обмін на виконання основних вимог: військової служби та податку), він заручався їхньою підтримкою для утвердження своєї влади на Русі та почувався захищеним, маючи військо у разі зовнішніх чи внутрішніх конфліктів. Щобільше того, земля, що її отримали князь чи солтис, належала королю як формальному власнику на протигагу землі, наданій *jure hereditario* у безумовне користування.

З іншого боку, роздавання землі в ленне володіння теж не було таким уже й вигідним для уряду. Васал, отримавши землю фактично безтерміново, розпоряджався нею “на віки вічні”, хоча король міг відібрати її через невиконання окремих повинностей, але при цьому не повернути собі, а віддати в “інші руки”. Власник мав право передати наділ дітям за умови дотримання повинностей, передбачених феодальним правом, позбавляючи уряд навіть тимчасової власності на землю. Отже, хоча фактичне монопольне право розпоряджатися земельним фондом належало князю Володиславові Опольському і повинності та обов’язки, які “докладалися” до отриманої (в умовне володіння) землі, утискали права земельних власників, досягнути матеріальної чи військової вигоди внаслідок запровадження феодального права на практиці не зовсім вдавалося. Королівська скарбниця постійно відчувала нестачу коштів, компенсуючи її роздаванням державних земель, що негативно позначалося на статусі князя Володислава, і згодом короля Владислава Ягайла як верховних землевласників.

Наступна українська грамота, оригінал якої незнаний, датована 30 квітня 1378 р. – це надання сіл Старуні та Нового Села у Галицькому повіті “на віки вічні” з правом на власний розсуд розпоряджатися прибутками з отриманих земель братам Драгомиру і Некрі²⁷. На відміну від попередньої, укладач цієї грамоти

²⁵ *Stadnicki K.* O wsiach tak zwanych wołoskich na północnym stoku Karpat. – Lwów, 1848. – S. 5.

²⁶ AGZ. – Т. 7. – № 13; Грамоти... – № 28.

²⁷ AGZ. – Т. 10. – № 12; *Грушевський М.* Кілька грамот... – № 2; Грамоти... – № 29.

не вказаний. З її тексту не вдається з'ясувати походження братів, про яких нічого більше не відомо. Однак, судячи з їхніх імен та розташування згаданих сіл у Галицькому повіті, надання в якому зроблено приблизно для такої ж кількості русинів, як і волохів, припускаємо, що це або представники давнішої місцевої еліти, або вихідці з Валахії з-поміж наближених до Володислава осіб, що не відігравали помітнішої ролі при князеві²⁸.

Аналіз княжого оточення ставить очевидну проблему двоякості самого змісту цього поняття. Воно передбачає або винятково урядників – тобто тих, чия впливовість визначалася службовим становищем і довірою патрона, або також й тих, які формально не обіймали офіційних посад, але завдяки прихильному ставленню патрона виявлялися наближеними до нього. Стосовно останніх теж виникає запитання. Якщо окремі особи згадуються в доступних джерелах лише раз чи двічі (як у конкретних прикладах Драгомира і Некрі, Ладомира Волошина тощо), їхні імена не зафіксовані ані в числі урядників князя, ні серед свідків земельних операцій, то чи є підстави зараховувати їх до “свити” Володислава Опольського?

Якщо, знову ж таки, співставити староукраїнські грамоти з рештою латиномовних документів княжої канцелярії, то за стандартним переліком обов'язків (зокрема, військової повинності й сплати податку) та прав (землю могли продати, обміняти, володіли нею спадково, отримували її з усіма прибутками, людністю й оплатами), притаманних земельним наданням зразка *jure feodali* або *in feudum* (незважаючи на відсутність чіткого термінологічного визначення у самих грамотах), вони аналогічні актам “латинської” канцелярії.

Отже, грамоти Володислава Опольського, за їх очевидної вартості як важливого джерела історії української літературної мови, мають водночас також суттєве значення і для характеристики владного апарату та найближчого оточення Володислава Опольського періоду його правління на землях галицької спадщини, якого М. Грушевський оцінював як володаря тоді цілком суверенного. Окрім того, вони наочно показують процес взаємного проникнення традицій княжої доби та їх заміни порядками, привнесеними з появою нових правителів, одним з яких і був князь Володислав Опольський.

Marta Zhuk. THE PECULIARITIES OF UKRAINIAN-LANGUAGE LETTERS OF PRINCE WLADISLAS OPOLSKI IN THE LIGHT OF LATIN DOCUMENTS.

The article analyzes the charters of Prince Wladislas Opolski issued for Galicia and written in Ukrainian language. The article traces peculiarities of this sort of charters, their meanings and place among documents produced by the princely chancery.

Key words: Prince Wladislas Opolski, charters, chancery.

Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України

²⁸ *Persowski F.* Osady na prawie ruskim, polskim, niemieckiem i wołoskiem ziemi lwowskiej. – Lwów, 1926. – S. 77.